

Ebru ORAL¹

ANADOLU'DA ANA TANRIÇA KÜLTÜ

Özet

Ana Tanrıça Kültü tarihin en eski dönemlerinden itibaren farklı coğrafyalarda ve farklı kültürlerde karşımıza çıkan bir kavramdır. Çok tanrılı din inancının yaygın olduğu Eskiçağ toplumlarında “Doğa Tanrıçası” olarak kabul edilen ve tapınım gören Ana Tanrıça tasvirlerine yoğun olarak rastlanmaktadır. Üst Paleolitik Çağ'dan itibaren Avrupa'daki çeşitli mağaralarda yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkan heykelcikler Ana Tanrıça kültürünün ilk örnekleri olarak görülmektedir.

Magna Mater olarak tanımlanan Büyük Ana Tanrıça inancı daha sonraki kültürel süreçte özellikle Friglerde Kybele olarak bilinmektedir. Anadolu'da M.Ö. I. Binde Kybele ve eşi Atis'e tapınıldığını kanıtlayan çeşitli açık hava tapınakları bulunmaktadır. Anadolu'da Kybele'nin kaya anıtları, mezar stelleri ve heykellerden oluşan tasvirleri de dikkat çekmektedir. Ana Tanrıça inancının Friglerden sonra Lidyalılara, Klasik Çağlarda ise tüm Akdeniz kıyılarına ulaştığı anlaşılmaktadır. Tarihin çeşitli dönemlerinden itibaren bereket, bolluk, verimlilik ve doğurganlık sembolü olarak görülen Ana Tanrıça tasvirlerine Geç Hitit, Frig, Urartu, Yunan ve Roma kültürlerinde de rastlamak mümkündür. Tarihin çeşitli dönemlerinde ve çeşitli kültürlerinde ortaya çıkan Ana Tanrıça inanışları evrensel bir kavram olarak kültürel sürekliliği göstermesi bakımından oldukça dikkat çekmektedir.

Anadolu'nun Neolitik ve Kalkolitik Dönemlerine ait yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan Ana Tanrıça kültü ile ilgili heykelcikler de aynı inancın bir yansıması olarak görülmektedir. Diğer taraftan Frig dinsel ikonografisinin ve kült geleneklerinin gelişiminde Hitit etkisinin yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Arkeolojik ve filolojik belgeler ışığında değerlendirilen Ana Tanrıça tasvirleri dönemin toplumlarının gerek dinsel gerek sosyo-kültürel yapısını yansıması bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ana Tanrıça, Kybele, Frig, Magna Mater, Kült.

¹ Yrd. Doç. Dr., Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ebruorl@hotmail.com

MOTHER GODDESS CULT IN ANATOLIA

Abstract

Mother goddess cult is a concept that we have been observing in different geographies and cultures since the ancient times. In Ancient societies where polytheist belief was common, Mother Goddess depictions that was accepted as "Nature Goddess" and worshipped are encountered in great numbers. Since the upper Palaeolithic Age, the statuettes that are found in archeological excavations conducted in various caves in Europe have been accepted as the first examples of Mother Goddess cult.

Big Mother Goddess belief defined as Magna Mater is known as Kybele especially in Phrygians during the later cultural processes. In 1000 BC, in Anatolia various open air temples proving that Kybele and her husband Atis were worshipped have been found. In Anatolia, the depictions consisting of rock-cut monuments, rock-cut tombs and statues of Kybele also receive attention. It is comprehended that Mother Goddess belief reached Lydians and in Classical ages along the Mediterranean coast after Phrygians. It is possible that Mother Goddess depictions, which were seen as the symbol of prosperity, fertility and abundance since different periods of history, can be come across in late Hittite, Phrygian, Urartian, Greek and Roman cultures. Beliefs of Mother Goddess emerging in different cultures in different eras of history attract great attention in terms of cultural continuity as a universal concept.

The statuettes of Mother Goddess obtained in archaeological excavation belonging to Neolithic and Chalcolithic Eras of Anatolia are seen as the reflections of the same belief. On the other hand, it is understood that the Hittite influence on development of Phrygian religious iconography and cult traditions was intense. Mother Goddess depictions evaluated under the light of archaeological and philological are crucial in respect to reflecting both religious and socio-cultural structure of the societies of the time.

Key Words: Mother Goddess, Kybele, Phrygian, Magna Mater, Cult.

Tarihin en erken dönemlerinden itibaren ortaya çıkan din kavramı farklı kült inanışlarının doğmasına zemin hazırlamıştır. Günümüzden binlerce yıl öncesine tarihlendirilen çeşitli tasvirli eserler üzerinde betimlenen motifler, toplumların dinsel inanışlarının somut kanıtları olarak değerlendirilmektedir.

Avrupa'da ilk sanat eserlerinin ortaya çıkmaya başladığı Prehistorik dönemler, Ana Tanrıça inanışları hakkında da önemli bilgilere sahip olmamızı sağlamıştır. Prehistorik dönemlerden itibaren ortaya çıkan Ana Tanrıça inanışları ile ilgili arkeolojik bulgulara, Anadolu'da da rastlamak mümkündür. Tarihin farklı dönemlerinde ve farklı merkezlerinde görülen Ana Tanrıça inanışları ile ilgili ortak sosyo-kültürel ve dinsel özellikler, evrensel bir kültürel bütünlüğe işaret etmektedir. Anadolu'da Neolitik döneme tarihlendirilen ve Çatalhöyük'te ele geçen Ana Tanrıça heykelcikleri ve kabartmaları, J. Mellaart tarafından

“Yunan ve Roma Cybelesi’nin Prehistorik öncülleri” olarak tanımlanmaktadır². Anadolu’nun Prehistorik dönemlerine ait çeşitli arkeolojik yerleşmeler, Anadolu toplumlarının Ana Tanrıça inanışlarını temsil etmesi bakımından önem taşımaktadır.

Anadolu’nun farklı merkezlerinde Ana Tanrıça kültü ile ilişkili bulgulara rastlamak mümkündür. Çatalhöyük dışında Prehistorik dönemlere ait birtakım tanrıça figürinleri, Dündartepe, Etiyokuşu, Tilmenhöyük, Canhasan, Horoztepe, Beycesultan ve Hacılar gibi önemli arkeolojik yerleşmelerden bilinmektedir. Sözkonusu yerleşmelerde ele geçen Ana Tanrıça figürinlerinin özellikle üreme organlarının abartılı bir şekilde işlenmiş olması da bereket ve verimliliği göstermesi açısından dikkat çekmektedir. Anadolu’nun en önemli arkeolojik yerleşmelerinden birisi olan Çatalhöyük, Neolitik dönem toplumlarının Ana Tanrıça inanışları ile ilgili önemli malzemeler vermiştir. Çatalhöyük’te Ana Tanrıça inanışları ile ilgili buluntular heykelcik, duvar resimleri ve kabartmalardan oluşmaktadır. Çatalhöyük’te dinsel ya da kutsal amaçlı olarak tasarlandığı düşünülen odaların içinde ele geçen Ana Tanrıça heykelciklerinin doğum yapan ve küçük çocuklar taşıyan kadın tasvirlerinden oluştuğu görülmektedir³.

Çatalhöyük’ün önemli arkeolojik buluntularından birisi olan ve leoparlı tahtında oturan kadın heykelciği “Vahşi Hayvanların Egemeni” (Potnia Theron) motifini vurgulaması bakımından önem taşımaktadır⁴ (Levha 1). Kadının doğurganlık gücünü temsil ettiğine inanılan heykelcik ve figürinler, tanrının kadına sunduğu “tanrısal gücün bir yansıması” olarak yorumlanmaktadır⁵. Nitekim Geç Hitit panteonu içinde önemli bir yeri olan ve Kybele ile ilişkilendirilen Ana Tanrıça Kubaba tasvirinin, Hepat ile olan ilişkisine işaret eden bir diğer önemli eser de, Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı’ndan gelmektedir. Anadolu tasvir sanatında “Vahşi Hayvanların Egemeni” motifini Yazılıkaya’da Hurrilerin Baş Tanrıçası Hepat tasvirinde görmek mümkündür. Bir panter üzerinde ayakta dururken betimlenen Tanrıça Hepat’ın silindirik yüksek poloslu ve uzun pileli giysili olarak betimlendiği anlaşılmaktadır⁶.

Anadolu’da Çatalhöyük kadar önemli arkeolojik malzemeler sunan Hacılar, kadın heykelcikleri ile dikkat çekmektedir (Levha 2). Çatalhöyük’te ele geçen Ana Tanrıça heykelciklerinde olduğu gibi Hacılar’da ele geçen heykelciklerin bir kısmının kedigillerden bir hayvanın desteklediği tahtlarında otururken betimlendiği görülmektedir. Hacılar’da ele geçen bazı kadın heykelciklerinin tahıl yığınlarının içinde ele geçmesi tarım ve doğurganlıkta bereket ya da verimliliği artırıcı fonksiyonu olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Diğer taraftan Çatalhöyük ve Hacılar’da güçlü ve vahşi hayvanlarla birlikte betimlenen Ana Tanrıça tasvirlerinin toplum içinde saygın konumda olan kadınları temsil ettiği düşünülmektedir⁷.

Çatalhöyük ve Hacılar’da ele geçen Ana Tanrıça heykelciklerinin bereket, bolluk ve doğurganlık sağlayıcı özelliklere sahip olarak betimlenmeleri, Neolitik dönem toplumlarının aynı dinsel inanca sahip olduklarını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Anadolu’da Ana Tanrıça tasvirlerine Neolitik Dönemden sonraki kültürel ve tarihsel süreçte de rastlamak mümkündür. Özellikle Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hitit Çağı’na ait yerleşmelerde yapılan kazılarda çeşitli Ana Tanrıça tasvirleri karşımıza çıkmaktadır. Kültepe kazılarında ele geçen

² Roller, 2013: 53

³ Roller, 2013: 53

⁴ Çapar, 1971-1978: 205

⁵ Çapar, 1971-1978: 205

⁶ Çapar, 1971-1978: 203

⁷ Roller, 2013: 59,61

iskemlede oturan çıplak tanrıça idolü ve tahtında oturan çıplak tanrıça figürünü benzer özellikler taşımaktadır. Diğer taraftan Alacahöyük kazılarında ele geçen taht üzerinde oturan tanrıça heykelcikleri ve Konya Karahöyük kazılarında ele geçen arkalıksız tahtında oturan tanrıça tasvirleri, bu tipin benzer örneklerini oluşturması bakımından dikkate değerdir⁸.

Anadolu'da Neolitik dönemi takip eden tarihsel süreçten itibaren M.Ö. I. Bin yıla kadar Ana Tanrıça inancı ile ilgili arkeolojik kanıtların yetersiz olduğu görülmektedir⁹. Friglerde birlikte Ana Tanrıça kültürünün tekrar önem kazandığı anlaşılmaktadır. Friglerde ortaya çıkan Ana Tanrıça kültürünün Yunan- Roma mit ve kült uygulamaları üzerinde de büyük bir etkisinin olduğu görülmektedir¹⁰. Frig toplumlarında Ana tanrıça "Matar" ya da "Ana" olarak tanımlanmaktadır¹¹. Frig kökenli Kybele'nin klasik kaynaklarda sıklıkla "Tanrıların Anası" şeklinde tanımlandığı bilinmektedir¹². Friglerin önemli kutsal merkezlerinden birisi olan Köhnüş Vadisinde ele geçen bir yazıtta "Kybeleia" sıfatı Yunan ve Roma dinindeki Kybele'nin kaynağı olarak yorumlanmaktadır¹³. Friglere ait dinsel merkezlerde ele geçen Ana Tanrıça tasvirleri arasında önemli yer tutan anıtlar, idoller ve heykelcikler, Friglerin kentsel kült etkinlikleri hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır¹⁴.

Anadolu tasvir sanatında tanrı ve tanrıça tasvirleri ile birlikte betimlenen av kuşu tasvirlerine Hitit dönemi mühürlerinde rastlamak mümkündür. Kaniş Karum II dönemi ikonografisinde av kuşlarının erkek avcı tanrının atributu olarak betimlendiği anlaşılmaktadır. Bu geleneğin devamını Yeniköy'de ele geçen kabartma üzerinde ve Tabal bölgesinde Yeni Hitit dönemi tasvir sanatında görmek mümkündür. Nitekim Frig dönemi tasvir sanatında kuş motifleri Ana Tanrıça Kibele'nin sembol hayvanları arasında betimlenmesine rağmen, Hitit tanrıçalarının av kuşları ya da avcılıkla ilişkili sahnelerde nadir olarak betimlenmiş olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Schimmel Koleksiyonunda yer alan bir Eski Hitit gümüş ritonu üzerinde iki tanrı/tanrıça figürünün bacakları ile av kuşunu tutarken betimlendiği anlaşılmaktadır¹⁵.

Anadolu'da M.Ö. 6. Bin yıldan itibaren farklı kültürler tarafından benimsenen Ana Tanrıça; Kubaba, Kybebe, Kubile, Matar Kubile, Nana, Marienna, Dindymene, Sipylene gibi isimlerle temsil edilmektedir. Friglerin Ana Tanrıça kültürünü, Anadolu'ya göçlerinden sonra benimsedikleri düşünülmektedir. Anadolu'da doğurganlığın ve bereketin sembolü olarak görülen Ana Tanrıça tasvirlerinin en önemlileri arasında; Afyon Döğer Kasabası yakınlarındaki Arslan Kaya, Büyük Kapı Kaya ve Küçük Kapı Kaya Anıtları gelmektedir. Anadolu'da Kybele tapınınının en önemli merkezi Eskişehir Sivrihisar yakınlarındaki Pessinus yerleşimidir¹⁶. Strabon Pessinus'ta Ana Tanrıça adına yapılmış büyük bir mabetten ve kenti yöneten rahiplerden söz etmektedir. Ana Tanrıça rahiplerinin kendilerini Ana Tanrıça'ya adanmış oldukları bilinmektedir¹⁷.

⁸ Çapar, 1971: 205

⁹ Roller, 2013: 64

¹⁰ Roller, 1988: 43

¹¹ Roller, 1988: 43

¹² Munn, 2004: 159

¹³ Roller, 2012: 215

¹⁴ Roller, 2012: 219

¹⁵ Mellink, 1983: 351

¹⁶ Algan ve Ongar, 1998: 163-164,167-168

¹⁷ Algan ve Ongar, 1998: 168,171

Anadolu'da Ana Tanrıça kült uygulamalarına işaret eden çeşitli arkeolojik buluntuların önemli bir grubu Boğazköy'de ele geçmiştir. Boğazköy'de ele geçen önemli Kybele tasvirlerinden birisine şehir kapısının yanındaki niş içinde rastlanmıştır. Ana Tanrıça Kybele'nin, iki yanında biri kaval diğeri lir çalan küçük figürlerle birlikte tasvir edildiği görülmektedir. Anadolu'da Ana Tanrıça Kybele tapınımı ile ilgili önemli arkeolojik buluntular veren merkezlerden birisi de Kerkenes Dağıdır. Gordion ve Boğazköy örneklerinde olduğu gibi şehir kapılarının birisinin içinde niş içinde bir idol ele geçmiştir¹⁸.

Boğazköy'de ele geçen Ana Tanrıça Kybele'nin ayakta dururken betimlendiği ve yüksek poloslu olarak tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Ana Tanrıça Kybele'nin her iki tarafında betimlenen figürlerin ellerinde betimlenen müzik aletlerinin kithara ve çifte flüt olduğu anlaşılmaktadır (Levha 3). Söz konusu müzik aletlerinin ise Ana Tanrıçanın ayinlerinde kullanılan müzik aletleri oldukları düşünülmektedir. Gordion'da ele geçen ve tahtında otururken betimlenen Ana Tanrıça Kybele'nin manto giydiği ve başında bir polos ile tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Sağ elinde kulplu ve gaga ağızlı bir testi tutan Ana Tanrıça'nın sol elinde ise bir güvercin tutarken betimlendiği görülmektedir. Boğazköy'de Ana Tanrıça Kybele'nin kent kapısı önünde betimlenmiş olması "kenti koruyucu" niteliğini yansıtması bakımından önem taşımaktadır¹⁹.

Anadolu'da yapılan çeşitli araştırmalar sayesinde çeşitli merkezlerde Ana Tanrıça Kybele tasvirleri ele geçmiştir. Ankara Etlik yakınlarında yapılan çalışmalarda aslan demonu ile birlikte betimlenmiş bir Kybele kabartmasına ait bir tasvir dikkat çekmektedir (Levha 4). Söz konusu kabartmanın sağ tarafında bulunan tasvirlerin günümüze kadar ulaşmamış olmasından dolayı sadece kabartmanın sol tarafındaki tasvirler izlenebilmektedir. Bu tasvir alanında ise Ana Tanrıça Kybele'nin yanında üzerinde bir güneş kursu bulunan ve ayakta dururken betimlenmiş bir aslan demonu tasviri dikkat çekmektedir. Anadolu'da Kybele tasvirlerinin genellikle aslan ya da boğa ile birlikte betimlendiği bilinmektedir. Öte yandan Etlik'te ele geçen kabartmada Ana Tanrıça Kybele'nin ilk kez karışık bir varlıkla tasvir edilmesi dikkate değer bir özellik taşımaktadır. Guterbock, Gordion'da ve Ankara çevresinde ele geçen hayvan ve karışık varlıklarla betimlenmiş Kybele kabartmalarına ait buluntuların ele geçtiği yapıların, Kybele için adanmış tapınaklara ait olabileceği fikrini öne sürmektedir²⁰.

Anadolu tasvir sanatında Ana Tanrıça Kybele'nin bazı tasvirli eserler üzerinde boğa ve aslanla birlikte betimlenmesi Frig toplumları üzerinde Ana Tanrıçanın saygınlığını ve gücünü gösteren önemli unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Anadolu ve Mezopotamya tasvir sanatında, çeşitli tasvirli eserler üzerinde sıklıkla betimlenen aslan demonları çeşitli tanrılarla ilişkili doğaüstü varlıklar olarak bilinmektedir²¹. Ana Tanrıça Kybele ile birlikte tasvir edilen aslan demonu tasvirinin de tanrısal bir figür ile birlikte betimlenmesi aynı amacı taşıması açısından önem taşımaktadır.

Anadolu'da yapılan çeşitli arkeolojik kazılarda Kybele kültü ile ilgili çeşitli buluntular ele geçmiştir. Özellikle Friglerin dinsel merkezlerinde ele geçen Kybele tasvirlerine Boğazköy'de rastlanmıştır. Boğazköy'de Büyükkale'nin doğu kapısı dışında ele geçen bir heykelcik, Ankara ve Gordion'da ele geçen Kybele kült rölyeflerinin yerli versiyonları şeklinde tanımlanmaktadır.

¹⁸ Roller, 2012: 207,210

¹⁹ Çapar, 1971-1978: 197

²⁰ Buluç, 1988: 19

²¹ Green, 1986: 158-159

Anadolu'nun önemli arkeolojik merkezlerinden birisi olan Boğazköy'de Frigli Ana Tanrıça Kybele'ye adandığı düşünülen ritüel ya da sembolik amaçlı birtakım objeler ele geçmiştir. Boğazköy'de Tapınak I'in girişinde kartal şekilli damga mühürler ve aslan kabartmalı bronz disk Frigli Tanrıça Matar Kubeleia'nın atributleri olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan doğu kapısının kuzey kısmında ele geçen Kybele idolü de kült objeleri içinde önemli bir yer tutmaktadır²².

Anadolu tasvir sanatında Ana Tanrıça Kybele ile birlikte en sık betimlenen tasvirlerden birisi de avcı kuşu tasvirleridir. Kuş tasvirlerinin Ana Tanrıça Kybele'nin gücünü ve koruyucu özelliklerini yansıttığı düşünülmektedir. Diğer taraftan Frig dönemi tasvirli eserleri üzerinde tek başına betimlenen kuş motiflerinin de tanrıçayı çağrıştıran semboller olduğu üzerinde durulmaktadır²³. Ana Tanrıça Kybele kültürünün ve ikonografisinin Kargamış ile kurulan politik ve sosyo-kültürel ilişkiler neticesinde Frig dinine ve kültürüne girmiş olabileceği fikri ağır basmaktadır²⁴.

Anadolu'da Ana Tanrıça Kültü sadece Friglerde değil, aynı zamanda Geç Hitit panteonu içinde de önemli bir yer tutmaktadır. Friglerle aynı dönemde yaşamış olan Geç Hitit toplumları Ana Tanrıça Kybele'yi *Kubaba* olarak tanımlamaktadır. M.Ö. 2. Bin yılda Orta ve Doğu Anadolu ile Kuzey Suriye'de ele geçen Tunç Çağı'na ait metinlerde ve mühürler üzerinde tanrıçanın adına rastlanmaktadır. Nitekim M.Ö. I. Bin yılda Geç Hitit kültürünün yayılım alanlarında Kubaba Kültü ile ilgili çok sayıda ikonografik ve filolojik malzemenin ele geçmesi de dinsel yaşamda tanrıçanın önemini gösteren kanıtlar arasında büyük bir yer tutmaktadır²⁵.

Anadolu'da Geç Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen merkezlerde ele geçen tasvirli eserler üzerinde polos başlıklı olarak betimlenen Suriye-Hititli Kubaba'nın ya da Kargamış'ın tanrıçasının (Levha 5) genellikle, otururken ve elinde nar tutarken betimlendiği anlaşılmaktadır²⁶. Ana Tanrıçanın sözkonusu tasvirde elinde nar tutarken betimlenmiş olması, tanrıçanın bereketi, bolluğu ve verimliliği artırıcı özelliklerini gösteren önemli bir kanıt olarak görülmektedir. Kubaba ismi Kilikya yakınlarında Kastabala'da M.Ö. 5-4.yy'lara ait Aramice metinde karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da Ana Tanrıça Kybele Kültü ile ilgili diğer önemli bulgular Herodot kaynaklarından bilinmektedir. M.Ö. 5.yy'ın erken dönemlerinde Batı Anadolu'da Sardes'te, Ana Tanrıça'nın Kybebe olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Sardes'te ele geçen yerel bir kap parçası üzerinde Lidya alfabesi ile yazılmış olan Kybebe yazısı bu görüşü desteklemektedir²⁷.

Anadolu tasvir sanatında Ana Tanrıça Kibebe'nin "Aslanların Sahibi" olarak betimlendiğini gösteren örnekler Sardes ve Kyme'de ele geçen kült rölyeflerinden bilinmektedir²⁸. Anadolu'da dinsel ikonografi ve kült anıtları açısından Friglerle yakın benzerlikler gösteren Geç Hititler 'de Kibebe, "Kubaba" olarak tanımlanmaktadır. M.Ö. II. Binde Anadolu'da Kuzey Suriye, Orta ve Doğu Anadolu'da Tunç Çağı'na tarihlendirilen bazı yerleşim yerlerinde ele geçen metinlerde ve silindir mühürlerde tanrıça Kubaba'nın ismine ait

²² Mellink, 1993: 295

²³ Collins, 2002: 332

²⁴ Mellink, 1964:31

²⁵ Roller, 2013: 69

²⁶ Hanfmann ve Waldbaum, 1968: 267

²⁷ Roller, 1990: 189

²⁸ Roller, 1988: 45

ifadeler dikkat çekmektedir²⁹. Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kaniş'te ve Roma'da Augustus dönemi belgelerinde tanrıçanın isimlerine rastlamak mümkündür. Diğer taraftan tanrıçanın isimleri pişmiş toprak Akad ve Hitit metinlerinde, Luvice hiyerogliflerde, Arami, Lidya, Frig, Yunan ve Latince metinlerde de karşımıza çıkmaktadır³⁰.

Anadolu tasvir sanatında Ana Tanrıçanın idol şeklindeki tasvirlerine de rastlanmaktadır. Midas kenti ile Dağlık Frigya Bölgesi'ndeki diğer yerleşmelerde doğal kayalara oyulmuş Ana Tanrıça'ya ait idoller ele geçmiştir. Bu idollerin kimlikleri net olarak anlaşılammakla birlikte birtakım kutsal varlıkları ya da tapınıcıları temsil ettiği düşünülmektedir³¹.

Anadolu'da farklı merkezlerde yapılan araştırmalarda ele geçen Kibele tasvirlerinden birisi de Ayaş'ta ele geçmiştir. Ayaş'te ele geçen Frig tanrıçası Kibele'nin kap ve yırtıcı bir kuşla betimlendiği anlaşılmaktadır. Ayaş'taki örneğin diğer bir benzeri ise Gordion'da ele geçen bir heykelciğin parçasına ait olmakla birlikte bu örnekte de tanrıçanın aynı atribütlerle betimlendiği anlaşılmaktadır. Söz konusu andezit taşından yapılmış heykelciğin sol kolundan itibaren kırık olduğu görülmektedir. Ana Tanrıça Kibele'nin Tümüls E'de bir çukurun altında ele geçen alabastar figürünün sol kolunda bir bilezik, açık olan sol eli üzerinde ise bir kap tasvir edilmiştir. Ana Tanrıçanın sağ tarafı tam olarak korunmamış olmakla birlikte bacaklarının yanında yırtıcı bir kuş tasviri dikkat çekmektedir³².

Ankara-Gordion'da yapılan kazılar ve araştırmalarda ele geçen Ana Tanrıça Kibele heykelciklerinde tanrıçanın yırtıcı kuşlarla ve avcı kuşlarla birlikte betimlendiği görülmektedir. Nitekim Geç Hitit yerleşmelerinde, Kargamış'ta ve Boğazköy'de ele geçen Ana Tanrıça Kibele tasvirlerinin nar, aslan ve müzisyenler gibi farklı atribütlerle betimlenmiş olması, Ana Tanrıça Kibele'nin Gordion'daki benzerlerinden ayrılmasına neden olmaktadır. Geç Hitit dönemi yerleşmelerinde ele geçen Ana Tanrıça Kubaba tasvirlerinin uzun cüppeli ve yüksek poloslu olarak betimlendiği anlaşılmaktadır. Malatya'da ele geçen Ana Tanrıça Kubaba'ya ait kabartmalı stel üzerinde tanrıçanın geyik üzerinde betimlendiği görülmektedir. Gordion, Ankara ve Boğazköy'de ele geçen Ana Tanrıça Kibele tasvirlerinin ortak özellikleri arasında; ön cepheden ve ayakta dururken tasvir edilmesi gelmektedir. Nitekim M.Ö. VIII. yy'ın ortalarının erken evrelerinde Geç Hitit Dönemi yerleşmelerinden Kargamış'ta Ana Tanrıça Kibele'nin ön cepheden işlenmiş olan kült rölyefi dikkat çekmektedir. Ana tanrıça Kibele'nin işlenmiş olduğu kaya bloğu üzerinde tanrıçanın başının ve omuzlarının çoğu kısmının korunmadığı anlaşılmaktadır³³.

Kargamış'ta ele geçen bir rölyef üzerinde aslan üzerinde tahtında otururken betimlenmiş olan bir kadın figürü bir elinde nar, diğer elinde ise ayna tutarken tasvir edilmiştir. Bossert'e göre, ayna, bir Hitit metnine dayanarak "Kader Tanrıçasına ait bir simge" olarak değerlendirilmektedir. Nitekim ayna, Büyük Hitit Devleti döneminde tanrıça Kubaba ile ilişkili olarak görülmekle birlikte, Geç Hitit Devleti döneminde ise tanrıçanın "kehanet gücünün sembolü" şeklinde değerlendirilmektedir³⁴.

²⁹ Roller, 2013: 67-69

³⁰ Munn, 2004: 159

³¹ Algan ve Ongar, 1998: 211

³² Mellink, 1983: 353

³³ Mellink, 1983: 353-354

³⁴ Çapar, 1971-1978: 200

Geç Hitit kent devletleri egemenliği altında bulunan Til-Barsip ve Cekke'de, Kubaba'nın varlığına çeşitli tasvirli eserlerde rastlamak mümkündür. Sözü edilen her iki kentte de Ana Tanrıça Kubaba'nın yerel Fırtına tanrısı ile birlikte boğa üzerinde dururken betimlendiği anlaşılmaktadır. Sözkonusu tanrıçanın varlığına ait diğer buluntular arasında; Ninive'de ele geçen mühür ve Kayseri'de ele geçen Hitit steli gelmektedir. Tanrıçanın bereket sembolü narla betimlendiği örnekler arasında ise; Kargamış'ta ele geçen ve aslan üzerindeki tahtında otururken betimlenen tanrıça ile Birecik'te ayakta dururken betimlenen tanrıça gelmektedir. Ana Tanrıça Kubaba'nın Frig kültürüne geçişinin, Frig ve Tabal kültürleri arasındaki etkileşimin sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir³⁵.

Hattuşa'da yapılan çeşitli araştırmalarda ve kazılarda ele geçen dinsel konseptli belgelerde Kubaba isminin geçtiği görülmektedir. Sözkonusu belgelerde Ana Tanrıça Kubaba'nın tapınımı ve özellikleri ile ilgili bilgilere rastlanmamakla birlikte tanrıçanın sadece kurban sunulan tanrılar arasında isminin geçtiği bilinmektedir. Bilim adamları tarafından Ana Tanrıça Kubaba, Hurri baş tanrıçası Hepat ile de ilişkilendirilmektedir. Nitekim, Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'nda ele geçen Hepat'ın silindirik polos başlıkla ve panter üzerinde ayakta dururken betimlenmiş olması³⁶, Anadolu'da Ana Tanrıça kültüründeki benzerliklerin Neolitik dönemlerden itibaren devam ettiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Ana Tanrıça Kubaba'ya ait kayıtlara Kuzey Suriye'deki çeşitli kazılarda ele geçen belgelerde de rastlamak mümkündür. Kuzey Suriye'nin önemli yerleşmelerinden birisi olan Ugarit'te yapılan kazılarda ele geçen bir tablet üzerinde Kubaba'nın, "Kargamış Kentinin Egemeni" olduğu şeklinde bir ifade geçmektedir. Hitit kralı Şuppiluliuma ve oğlu Kargamış kralı Şarri-Kuşuh arasında yapılan bir antlaşmada "Kargamış'ın tanrıları Karhuha ve Kubaba" ifadesinin geçmesi de bu görüşü desteklemektedir. Ugarit'te ele geçen ve Kargamış kralı İnitesup'un Kubaba'nın hizmetkârı olduğunu ifade eden mühür de diğer önemli kaynaklar arasında yerini almaktadır³⁷.

Anadolu dışında, Ana Tanrıça kültü daha sonraki kültürel süreçte Yunan ve Roma dinsel yaşamında da dikkat çekmektedir. Özellikle arkeolojik ve edebi veriler ışığında, M.Ö. 8.yy'ın sonlarından itibaren Frig kültürü ile Yunan kültürü arasında yoğun bir ilişkinin varlığından sözedilmektedir. Nitekim, Herodot Frig kralı Midas'ın tahtının Delphi'de olduğunu iddia etmektedir³⁸. Ana tanrıça kültürünün Yunanistan'da M.Ö. 6.yy'ın başlarında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Sözkonusu düşüncenin en önemli kanıtı, Doğu Yunan kentlerinde, Miletos, Smyrna ve Kyme'de ele geçen adak kabartmalarıdır. Nitekim Ana Tanrıça kültürünün varlığı, Sicilya, İtalya ve Güney Fransa gibi çeşitli Yunan merkezlerinde ele geçen buluntulardan da bilinmektedir³⁹.

Friglerin Anadolu'ya girdikleri dönemde Ana Tanrıça inancını kendileri ile birlikte Anadolu'ya getirmedikleri, kendi tanrıçalarının özelliklerini katarak tapmaya devam ettikleri düşünülmektedir. Nitekim Anadolu'da Frigler öncesi dönemde, Hititlerde sözkonusu tanrıya tapınıldığını gösteren arkeolojik ve filolojik kanıtlar mevcuttur. Anadolu'da Ana Tanrıça kültürünün Roma'ya geçişinin, Frigya'daki Pessinus'tan (Ballıhisar) Avrupa yönüne doğru

³⁵ Çapar, 1971-1978: 201

³⁶ Çapar, 1971-1978: 203

³⁷ Çapar, 1971-1978: 207

³⁸ Rein, 1996: 228

³⁹ Roller, 2013: 142

olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan Ana tanrıça kültürünün Yunanistan'a Frigya'dan değil, Kuzey Suriye ve adalar yolu bağlantısı ile Helen kültürüne geçtiği düşünülmektedir⁴⁰. Batı Anadolu'da M.Ö. 8.yy'ın geç dönemlerinden M.Ö. 6.yy'a kadar olan süreçte Milet, Yunan kolonilerinin merkezi haline gelmiştir. Özellikle Frig sınırları yakınlarında lokalize olmuş olan sözkonusu kolonilerin, Frig kültürü etkisi altında olması doğal karşılanmaktadır. Nitekim Milet, Kyzikos, Sinop ve Trapezus'ta yapılan kazılarda ve araştırmalarda üzerinde Ana Tanrıça Kibele tasvirleri olan naiskoslar ele geçmiştir⁴¹.

Batı Anadolu kıyısındaki Yunan kentlerinde ele geçen mermer kabartmalarda Ana tanrıça Kibele mimari bir yapı içinde betimlenmiştir. Frig toplumları tarafından adak sunusu olarak tasarlandığı düşünülen bu kabartmalarda Ana Tanrıça ayakta dururken tasvir edilmiştir. Sözkonusu kabartmalar üzerinde betimlenen Ana tanrıça tasvirlerinin ve mimari süsleme elemanlarının Frig kaya anıtları üzerindeki cephe süslemelerine benzer özellikler taşıması kültürel ilişkileri ya da etkileşimleri göstermesi bakımından önem taşımaktadır⁴².

Ana Tanrıça kültüne ait buluntuların ele geçtiği merkezlerden birisi de Sardes'tir. İonyalıların Sardes ile kurdukları ilişkiler sonucunda çeşitli kült uygulamaları hakkında önemli veriler elde edilmektedir. Milet'te ele geçen kabartmalara benzer kadın figürlerinin betimlendiği naiskoslardan birisi üzerinde tipik İon tapınak modeli tasviri görülmektedir. Sözkonusu eser üzerinde tapınak kapısında dururken betimlenmiş Ana tanrıça tasviri dikkat çekmektedir. Herodot, sözkonusu tanrıçanın, yerli Anadolu tanrıçası olduğunu ve Lidyalıların tanrıçaya "Kubaba" dediğini öne sürmektedir. Sardes'te ele geçen ve M.Ö. 6.yy'a tarihlendirilen mermer tapınak modeli üzerinde Ana Tanrıça'nın cepheden betimlendiği ve her iki yanında yılan olabileceği düşünülen dalga motiflerinin tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Tapınak modelinin iki tarafında, sütunların arkasında ise çok net olmayan aslan motifleri dikkat çekmektedir. Sözkonusu eser üzerinde Ana Tanrıça'nın iki tarafında betimlenen aslanlar, duruş özellikleri bakımından, Aslankaya ve Aslantaş kaya kabartmaları üzerindeki aslanlar ile benzerlikler göstermektedir⁴³.

Anadolu dışında Girit'te Minos sanatında mühürlerde ve mühür baskılarında iki aslan arasında dururken betimlenen Ana Tanrıça tasvirleri dikkat çekmektedir. Ana Tanrıça sözkonusu eserler üzerinde dağların doruklarında dururken tasvir edilmiştir. Tanrıçanın dağlar üzerinde dururken betimlenmesi, yabancı ortama egemen olduğunu ve gücünü de dağlardan aldığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Girit'te Prinias'ta M.Ö. 7.yy tapınağının lentosu üzerinde betimlenen tanrıçanın aslanlarla birlikte tasvir edildiği anlaşılmaktadır⁴⁴.

Anadolu ve Anadolu dışındaki toplumların sosyo-kültürel ve dinsel yaşamı hakkında önemli bilgilere ulaşmamızı sağlayan Ana Tanrıça kültü ve uygulamalarının, tarihin çeşitli dönemlerinde ve çeşitli bölgelerinde aynı amaca yönelik olarak düşünülmesi, evrensel bir kültürel bütünlüğe ışık tutması bakımından önem taşımaktadır. Avrupa'da Prehistorik dönemlerden itibaren ortaya çıktığı anlaşılan Ana Tanrıça kültü ve inanışlarının, Anadolu'da Neolitik dönemlerden itibaren görülmeye başlaması dikkat çekicidir. Nitekim, daha sonraki kültürel süreçte, Hitit ve Frig dönemlerinde, Ana Tanrıça inanışlarının benzer özellikler

⁴⁰ Çapar, 1971-1978: 209

⁴¹ Rein, 1996: 229

⁴² Roller, 2013: 150

⁴³ Roller, 2013: 154-156

⁴⁴ Roller, 2013: 161-16

gösterdiği, Yunan ve Roma kültürlerinin kurulan sosyo-kültürel ilişkiler ve etkileşimler sonucunda sözkonusu toplumların dini inanışlarından ya da kült geleneklerinden oldukça etkilendiği anlaşılmaktadır.

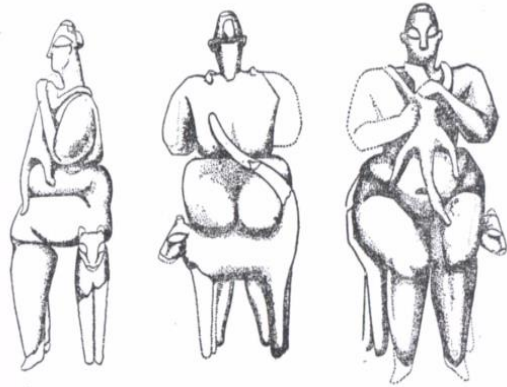
KAYNAKLAR

- ALGAN, E ve ONGAR, İ. **Kral Midas'ın Ülkesi Frigya**, Esbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.
- BULUÇ, S. "The Architectural Use Of The Animal And Kybele Reliefs Found In Ankara and Its Vicinity", **Source**, Volume: VII, No: ¾, s.16-23,1988.
- COLLINS, B.J. "Animals In The Religions Of Ancient Anatolia", **Handbook Of Oriental Studies, A History Of The Animal World In The Ancient Near East**, (Ed. B.J.Collins),Volume: Sixty-Four, Brill-Leiden-Boston-Köln, 2002.
- HANFMANN, G.M.A ve WALDBAUM, J.C. "Kybebe and Artemis, Two Anatolian Goddesses at Sardis", **Archaeology**, Volume: 21, Number 1, s.264-269, 1968.
- REIN, M.J. "Phrygian Matar: Emergence Of An Iconographic Type", **Cybele, Attis And Related Cults, Essays in Memory of M.J. Vermaseren**, (Ed. E.N. Lane), E.J.Brill Leiden-New York-Köln, s. 223-237, 1996.
- ROLLER, L.E. "Phrygian Myth and Cult", **Source**, Vol. VII Nos. ¾, s. 43-50, 1988.
- ROLLER, L.E. "The Great Mother At Gordion: The Hellenization Of An ANATOLIAN Cult", **The Journal Of Hellenic Studies**, Volume: CXI, s. 128-143, 1991.
- ROLLER, L.E. "The Phrygian Character of Kybele: The Formation Of An İconography and Cult Ethos İn The Iron Age", **Anatolian Iron Ages 3, Anadolu Demir Çağları 3, The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6-12 August 1990, III. Anadolu Demir Çağları Sempozyumu Bildirileri, Van, 6-12 Ağustos 1990**, (Eds. A. Çilingiroğlu ve D.H. French), s. 189-198, Ankara, 1994.
- ROLLER, L.E. **Ana Tanrıça'nın İzinde, Anadolu Kybele Kültü**, Alfa Yayıncılık, 2013.
- ROLLER, L.E. "Frig Dini ve Kült Uygulamaları, Phrygian Religion and Cult Practice", **Frigler Phrygians, Midas'ın Ülkesinde Anıtların Gölgesinde, In the Land of Midas, In the Shadow of Monuments**, (Eds. T.T. Sivas ve H. Sivas), s.202-284, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.
- ÇAPAR, Ö. "Anadolu'da Kybele Tapınımı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, cilt XXIX, sayı: 1-4, s. 191-210,1971-1978.
- MUNN, M. "Kybele as a Kubaba in a Lydo-Phrygian Context", **Anatolian Interfaces, Hittites, Greeks and Their Neighbours**, Proceedings of an International Conference on Cross-Cultural Interaction, (Eds. B.J.Collins, M.R.Bachvarova, I. C. Rutherford), s.159-164, Emory University, Atlanta, 2004.

Levha 1

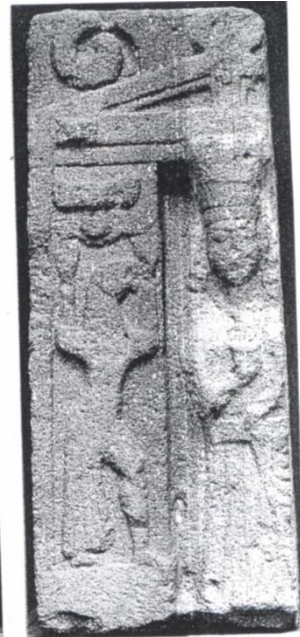
Levha 2

Levha 3

Levha 4

Levha 5

